

УДК 338.1

JEL Classification: E21

DOI: 10.20535/2307-5651.32.2025.328533

Селезньова В. М.

аспірантка

(відповідальний автор)

ORCID ID: 0000-0002-4729-980X

Вірченко В. В.доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародної економіки

ORCID ID: 0000-0002-9085-6659

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Seleznova Violetta, Virchenko Volodymyr

Taras Shevchenko National University of Kyiv

ТРАНСФОРМАЦІЯ СПОЖИВЧОЇ ПОВЕДІНКИ УКРАЇНСЬКИХ ДОМОГОСПОДАРСТВ У КОНТЕКСТІ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ

TRANSFORMATION OF CONSUMER BEHAVIOR OF UKRAINIAN HOUSEHOLDS IN THE CONTEXT OF THE FULL-SCALE WAR

Повномасштабна війна в Україні зумовила глибокі зміни у структурі споживчого попиту та поведінкових моделях населення, трансформувавши економічні пріоритети домогосподарств. Метою дослідження є аналіз трансформації споживчої поведінки українських домогосподарств у контексті воєнного часу. Методологічну основу становить комплексний підхід, що поєднує елементи поведінкової економіки та макроекономічного аналізу. У статті виокремлено ключові ринкові зрушення – макроекономічну дестабілізацію, логістичні обмеження та демографічні зміни – і досліджено їх вплив на зміну споживчих стратегій. Узагальнено основні моделі адаптації домогосподарств до нових умов. Практична значущість результатів полягає у можливості їх застосування для розробки ефективної соціально-економічної політики підтримки населення в умовах затяжної кризи та підвищеної невизначеності.

Ключові слова: споживча поведінка, поведінкові моделі населення, кінцеві споживчі витрати, адаптаційні стратегії споживання, попит домогосподарств, економічна нестабільність, повномасштабна війна.

The full-scale war in Ukraine has triggered profound disruptions across the national economy, significantly transforming household consumption behavior and reshaping the structure of consumer demand. The study aims to explore the transformation of consumer behavior of Ukrainian households during wartime through the identification of key market shifts and the analysis of adaptive strategies under conditions of uncertainty. The research is grounded in a multidisciplinary methodology that integrates behavioral economics and macroeconomic analysis. The paper identifies three major vectors of market transformation – macroeconomic destabilization, disruption of logistics chains, and demographic changes – which have collectively redefined consumer priorities, expenditure structures, and access to goods and services. As a result of inflationary pressures, supply constraints, and mass displacement, households adopted consumption models centered on the rationalization of spending, prioritization of basic needs, and increased sensitivity to price fluctuations. The research emphasizes that these adaptive behaviors are not only reactive but also strategically oriented toward ensuring long-term household resilience. Particular attention is paid to regional disparities in consumer responses, which are shaped by varying levels of economic strain and demographic change. The study also explores how the reconfiguration of domestic supply chains and the growing role of local production influence consumption choices. Moreover, the evolution of financial decision-making under high uncertainty highlights a shift from investment-oriented strategies toward precautionary saving and essential spending. These findings reflect the emergence of new consumption patterns adapted to preconditions and constrained economic environments. The study highlights a fundamental shift toward short-term consumption strategies and the development of resilient household behaviors in response to economic shocks. The practical relevance of the research lies in its potential to inform public policy aimed at stabilizing consumer markets, supporting household resilience, and designing effective crisis-response measures in the face of prolonged socio-economic turbulence.

Keywords: consumer behavior, behavioral patterns of the population, final consumer expenditures, adaptive consumption strategies, household demand, economic instability, full-scale war.

Постановка проблеми. Повномасштабна війна в Україні спричинила системні зрушення у функціонуванні соціально-економічної системи, що істотно вплинули на поведінку споживачів. Умови високої невизначеності, інфляційного тиску, обмежень доступу до ресурсів і зміни економічного середовища формують нову структуру споживчих пріоритетів. Домогосподарства вимушено адаптуються до транс-

формацій ринку через переосмислення споживчих стратегій та раціоналізацію витрат. У цих умовах зростає потреба в комплексному науковому аналізі споживчої поведінки як індикатора соціально-економічної стабільності, визначенні ключових тенденцій її трансформації та оцінці впливу екзогенних шоків на економічну активність населення. Аналіз зазначених процесів є важливою передумовою для обґрунтування

державних рішень, спрямованих на стабілізацію споживчого середовища та підтримку економічної стійкості домогосподарств у кризових умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади вивчення споживчої поведінки були закладені А. Смітом, К. Менгером і Дж. М. Кейнсом. У подальшому розвиток теорії суттєво збагатили представники неокласичної економіки. Зокрема, А. Андо, Ф. Модільяні та Р. Брумберг запропонували модель життєвого циклу споживання [1, с. 155]. Інерційність споживчої поведінки досліджували Л. Клейн, Р. Голдсміт, Р. Гаррод, А. Смізіс, Я. Мосак, Дж. Дьюзенберрі та інші, акцентуючи увагу на впливі попередніх доходів, часових трендів і фаз економічного циклу на динаміку поточного споживання.

Вагомий прорив у вивченні споживчої поведінки забезпечили дослідження представників поведінкової економіки, які інтегрували психологічні чинники у класичні економічні моделі. Зокрема, Д. Канеман [2], А. Тверські [3], Р. Талер [4], Д. Аріелі [5], К. Камерер [6], П. Словік [7] та інші довели, що споживчі рішення часто ухвалюються ірраціонально, під впливом когнітивних упереджень та емоцій. Їхні підходи сформували сучасне уявлення про споживчу поведінку в умовах ризику, невизначеності та соціального впливу.

Зрушення у споживчій поведінці українського населення в умовах кризових трансформацій були предметом дослідження в роботах таких вітчизняних науковців, як О. Вартанова [8], В. Вахітов, М. Іващенко [9], М. Окландер, Ю. Пачковський [10].

Формулювання цілей статті. Мета цієї статті – дослідити трансформацію споживчої поведінки населення України в умовах повномасштабної війни шляхом аналізу ключових ринкових зрушень та виявлення адаптивних стратегій домогосподарств у новому соціально-економічному середовищі.

Виклад основного матеріалу. Повномасштабна війна в Україні спричинила масштабні трансформації соціально-економічної системи, порушивши традиційні механізми ринкової взаємодії та спровокувавши зміни в структурі господарювання. В умовах глибокої невизначеності та макроекономічної нестабільності відбувається перерозподіл ресурсів, перебудова логістичних, фінансових і трудових потоків, а також поси-

лення державного втручання в економіку. Це формує нову ринкову конфігурацію, що потребує перегляду моделей прийняття економічних рішень. У відповідь на ці виклики трансформуються споживчі практики населення: змінюються пріоритети, структура попиту, фінансові стратегії домогосподарств і канали споживання.

Динаміка кінцевих споживчих витрат українських домогосподарств у довгостроковому періоді демонструє переважно зростаючу тенденцію. Починаючи з 2010-го року, витрати зростали, за винятком кризових періодів, коли економічні шоки призводили до зниження внутрішнього попиту. У таких умовах домогосподарства переорієнтовуються на адаптивні моделі фінансової поведінки, скорочуючи споживання й акцентуючи увагу на базових потребах.

Вторгнення у 2022-му році спричинило безпрецедентний шок: обсяг кінцевих споживчих витрат українських домогосподарств скоротився на 18,8%. В умовах руйнування інфраструктури, втрати зайнятості та високої невизначеності домогосподарства масово перейшли до консервативних фінансових стратегій, зосереджених на накопиченні ліквідності й обмеженні необов'язкових витрат. Проте у 2023-му році спостерігалось зростання споживчих витрат на 29% порівняно з попереднім роком, що може свідчити про часткову адаптацію економіки до нових умов і стабілізацію очікувань.

Графік нижче (Рис. 1) ілюструє залежність обсягів споживання від макроекономічної стабільності: в умовах зростання доходів і стабільного середовища витрати домогосподарств зростають, тоді як під час системних потрясінь відбуваються різкі спадні корекції, зумовлені переосмисленням споживчих стратегій.

Ринкове середовище в умовах війни зазнає багатовекторних трансформацій. Ці зрушення мають комплексний вплив на споживчу поведінку населення, зумовлюючи переосмислення споживчих пріоритетів і формування адаптивних стратегій домогосподарств. Це зумовлює потребу в аналізі детермінант ринкових змін і адаптивної поведінки споживачів в умовах воєнного часу.

1) Макроекономічна дестабілізація

Розгортання повномасштабної війни в Україні спричинило глибокі зміни у функціонуванні макро-

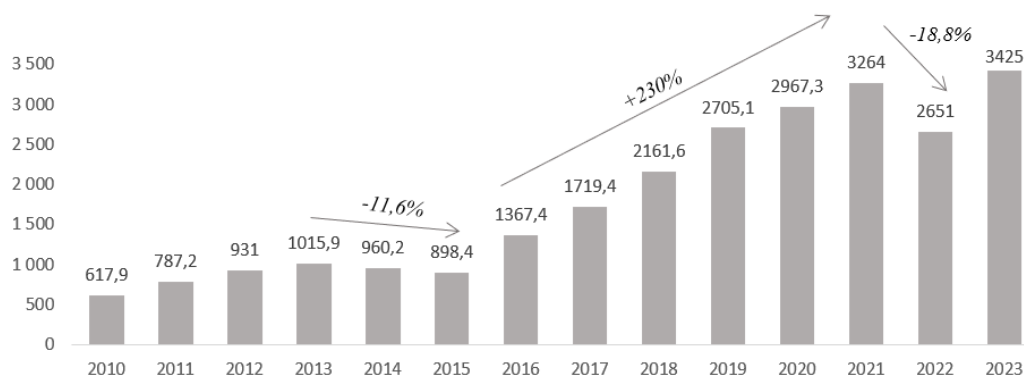

Рис. 1. Динаміка кінцевих споживчих витрат українських домогосподарств (у цінах попереднього року, мільярдів гривень)

Джерело: розроблено на основі [10]

економічної системи. Ці зміни проявляються в інфляційних процесах, девальвації національної валюти та порушенні балансу між внутрішнім виробництвом і споживанням.

У 2022-му році індекс споживчих цін досяг 120,2%, що стало найвищим показником інфляції з 2016-го року [11]. Такий стрибок був спричинений військовими ризиками, логістичними обмеженнями та порушенням ланцюгів постачання. Найвищі темпи зростання цін у 2022-му році зафіксовані у сфері транспорту (31,8%). В умовах порушення логістичних ланцюгів та зростання виробничих витрат відбулося суттєве зростання цін на продовольчі товари (на 26,6%), алкогольні напої та тютюнові вироби (на 17,4%). Проте в подальші роки темпи інфляції поступово знижувалися, що свідчить про часткову стабілізацію логістичних процесів, адаптацію ринку та поступове насичення споживчого попиту. Ознаки відновлення доступності товарів і корекції попиту спостерігалися, зокрема, у категоріях предметів домашнього вжитку, охорони здоров'я, засобів зв'язку, відпочинку та культури.

Водночас у категорії одягу та взуття простежувалася зворотна динаміка. У 2022-му році індекс споживчих цін у цій групі становив 97,3%, що свідчить про зниження вартості товарів або зміну споживчих уподобань на користь більш доступних альтернатив. Така тенденція зберігалася і в наступні роки, що є характерним для періодів кризи, коли товари тривалого використання втрачають пріоритетність у споживчих витратах, а відповідний сегмент ринку залишається вразливим до економічних обмежень.

Суттєві зрушення зафіксовано і в секторі житлово-комунальних послуг та енергетики. У 2022-му році зростання цін у цій сфері залишалося відносно помірним (5,1%) завдяки політиці стримування тарифів. Проте у наступних роках індекс споживчих цін у цій категорії зростає, що зумовлено поступовим коригуванням тарифної політики, підвищенням вартості енергоресурсів і потребою у фінансуванні відновлення пошкодженої інфраструктури.

Дестабілізація національної валюти підвищує рівень економічної невизначеності та ускладнює довгострокове фінансове планування. За таких умов

домогосподарства змінюють споживчі стратегії, переходячи до моделі фінансової обережності, що характеризується мінімізацією необов'язкових витрат і орієнтацією на задоволення базових потреб. Ця тенденція чітко відображена у структурі споживчих витрат населення в умовах війни, де домінують витрати на товари першої необхідності (Рис. 2).

Як помітно з рисунку вище, частка витрат на товари короткострокового користування збільшилась у перший рік повномасштабної війни. Натомість зниження частки витрат на товари довгострокового користування та послуги в 2022-му році може свідчити про обережність у прийнятті фінансових рішень. Стабільність частки витрат на товари середньострокового користування може бути індикатором прагнення українського населення підтримувати базовий рівень комфорту в умовах воєнного конфлікту. Таким чином, макроекономічна нестабільність, спричинена війною, чинить суттєвий вплив на споживчу поведінку, зумовлюючи формування адаптаційних стратегій. Домогосподарства переорієнтовують витрати на задоволення першочергових потреб, що відображає зміну споживчих пріоритетів у середовищі підвищеної економічної турбулентності та трансформує загальну структуру попиту.

2) Порушення логістичних ланцюгів

Воєнні дії спричинили значні порушення в логістичній інфраструктурі, що відчутно вплинуло на функціонування внутрішнього ринку. Руйнування транспортної мережі, перебудова маршрутів і необхідність заміщення імпортової продукції вітчизняними аналогами стали новими викликами для бізнесу та споживачів. У відповідь на ці зміни споживча поведінка зазнала трансформацій, зокрема через дефіцит окремих товарів, зміну асортименту та адаптацію до нестабільності постачання.

Станом на 2023-й рік сукупні збитки транспортній інфраструктурі оцінювались у 36,8 млрд доларів США, включаючи пошкодження тисяч кілометрів автошляхів, мостів і залізничних колій [12, с. 14]. Унаслідок окупації та блокади робота портів практично припинена, а авіаційне сполучення зупинене з початку повномасштабного вторгнення. Це суттєво обмежило можливості експорту та імпорту споживчих товарів.

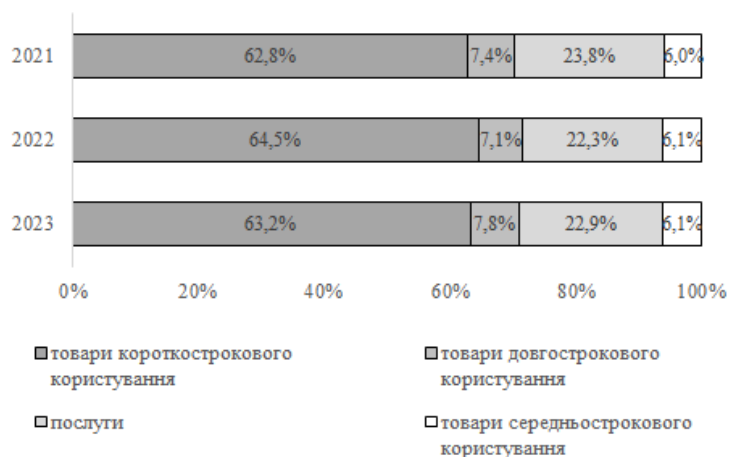

Рис. 2. Структура кінцевих споживчих витрат українських домогосподарств за тривалістю використання (%)

Джерело: розроблено на основі [10]

Скорочення поставок у критично залежних від імпорту категоріях супроводжувалося зростанням витрат на транспортування, збільшенням термінів доставки та зростанням вартості товарів. В окремих регіонах, особливо прифронтових, доставка товарів подекуди стала неможливою через загрози безпеці.

На тлі логістичних ускладнень активізувався розвиток національного виробництва, що частково компенсує втрати імпорту та формує нові тенденції у споживанні, такі як гнучкість у купівельних практиках (адаптація споживачів до змін у асортименті та доступності, перегляд звичних критеріїв споживчого вибору), а також зростання лояльності до вітчизняного виробника.

3) Демографічні зміни

Масова міграція та внутрішнє переміщення населення є одним із ключових чинників, що визначає зміни у структурі споживчого попиту, трансформує регіональні ринки та впливає на загальну економічну активність. Як видно з рисунка нижче (Рис. 3), масштабний виїзд українських громадян за кордон спричинив зменшення частки кінцевих споживчих витрат домогосподарств у межах країни. Крім того, відбулося географічне зміщення частини споживчого попиту за межі держави, що вказує на адаптацію значної частини населення до нових умов життя за кордоном. Водночас, попри воєнний стан, у 2022-му році зросла частка кінцевих споживчих витрат нерезидентів в Україні порівняно

з попереднім роком. Це можна пояснити збільшенням присутності міжнародних гуманітарних, волонтерських і дипломатичних структур, які активно діяли на території країни у відповідь на гуманітарну кризу.

Депопуляція окремих регіонів України внаслідок масової евакуації населення призвела до скорочення споживчого попиту на цих територіях. Водночас у приймаючих областях відбулося суттєве зростання навантаження на місцеву економіку, що зумовило формування нових регіональних моделей споживання. Згодом ці явища частково стабілізувалися внаслідок поступової інтеграції внутрішньо переміщених осіб у нові громади, а також повернення частини населення до постійного місця проживання, що сприяло вирівнюванню споживчої динаміки.

Отже, зміни в ринковому середовищі, зумовлені повномасштабною військовою агресією проти України, призвели до глибокої трансформації споживчої поведінки населення. Кожне з виявлених ринкових зрушень сформувало специфічні адаптаційні механізми, що визначають нову структуру споживчого попиту, моделі витрат і підходи до фінансового планування в межах домогосподарств (Табл. 1).

Висновки. Дослідження засвідчило, що трансформація споживчої поведінки домогосподарств в умовах війни має не лише реактивний, а й структурний характер. Зміна моделей споживання відображає глибші зрушення у фінансовій культурі населення: посилюється

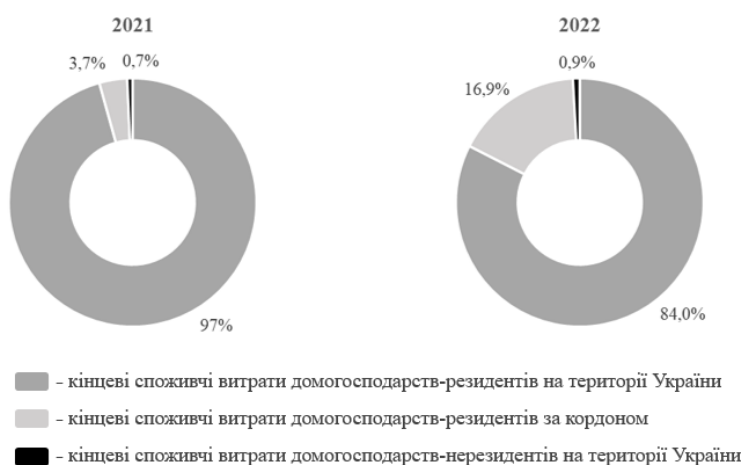

Рис. 3. Зміна структури кінцевих споживчих витрат домашніх господарств резидентів і нерезидентів

Джерело: розроблено на основі [10]

Таблиця 1

Тенденції адаптації споживчої поведінки українських домогосподарств до ключових зрушень у ринковому середовищі в контексті війни

Ключові ринкові зрушення	Тенденція 1	Тенденція 2	Тенденція 3
Макроекономічна дестабілізація	Рационалізація витрат і пріоритетність базових потреб	Зниження попиту на товари тривалого користування	Підвищення чутливості до цін і пошук економічних альтернатив
Порушення логістичних ланцюгів	Формування культури підтримки локального виробництва	Збільшення толерантності до змін у споживчому виборі	Перегляд критеріїв споживчого вибору
Демографічні зміни	Перерозподіл споживчого попиту між регіонами	Формування нових моделей споживання серед внутрішньо переміщеного населення	Переміщення споживчого попиту резидентів поза межі України

Джерело: розроблено авторами

обережність, короткострокове планування витісняє довгострокове, а довіра до вітчизняного виробника зміцнюється як елемент економічного патерналізму. З'ясовано, що регіональні відмінності у споживчих пріоритетах формуються не лише під впливом еконо-

мічних чинників, а й у відповідь на логістичні та демографічні виклики. Перенесення частини попиту за кордон та розрив звичних ланцюгів споживання вказують на потребу переосмислення моделі внутрішнього ринку в післявоєнній відбудові.

Література:

1. Modigliani F. Life Cycle, Individual Thrift, and the Wealth of Nations. *Science*. 1986. Vol. 234 (4777). Pp. 704–712. DOI: <https://doi.org/10.1126/science.234.4777.704> (дата звернення: 15.02.2025).
2. Канеман Д. Мислення швидко й повільно. Переклад із англійської. Київ : Наш Формат, 2017. 480 с.
3. Kahneman D., Tversky A. Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. *Econometrica*. 1979. Vol. 47(2). Pp. 263–291. DOI: <https://doi.org/10.2307/1914185> (дата звернення: 17.02.2025).
4. Талер Р. Поведінкова економіка. Чому люди діють ірраціонально і як отримати з цього вигоду. Переклад із англійської. Київ : Наш Формат, 2021. 464 с.
5. Аріелі Д. Передбачувана ірраціональність. Переклад із англійської. Львів : Видавництво Старого Лева, 2018. 296 с.
6. Camerer C. Bounded Rationality in Individual Decision Making. *Experimental Economics*. 1998. Vol. 1(2). Pp. 163–183. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1009944326196> (дата звернення: 15.02.2025).
7. Slovic P., Finucane M., Peters E., MacGregor D.G. The Affect Heuristic. *European Journal of Operational Research*. 2007. Vol. 177(3). Pp. 1333–1352. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2005.04.006> (дата звернення: 16.02.2025).
8. Вартанова О., Цалко Т. Споживча поведінка: ревіталізація концепції і стрижневі моделі. *Економіка та суспільство*. 2023. № 50. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-36> (дата звернення: 01.03.2025).
9. Ivashchenko M. Behavioral Approach to Decision-Making in the Financial Market. *Globalisation processes in the world economy: problems, trends, prospects*. 2023. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-378-1-6> (дата звернення: 01.03.2025).
10. Валовий внутрішній продукт за категоріями кінцевого використання (2010-2023). *Державна служба статистики України*. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/english/x.bmp>
11. Зміни цін (тарифів) на споживчі товари (послуги). Індекс споживчих цін. *Державна служба статистики України*. URL: [https://stat.gov.ua/uk/explorer?urn=SSSU:DF_PRICE_CHANGE_CONSUMER_GOODS_SERVICE\(22.0.0\)&filter=INDEX_CONSUMPRICE.*.*.*](https://stat.gov.ua/uk/explorer?urn=SSSU:DF_PRICE_CHANGE_CONSUMER_GOODS_SERVICE(22.0.0)&filter=INDEX_CONSUMPRICE.*.*.*)
12. Київська Школа Економіки. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на початок 2024 року. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/04/01.01.24_Damages_Report.pdf (дата звернення: 01.03.2025).

References:

1. Modigliani F. (1986). Life Cycle, Individual Thrift, and the Wealth of Nations. *Science*. vol. 234(4777). pp. 704–712. DOI: <https://doi.org/10.1126/science.234.4777.704> (accessed February 15, 2025).
2. Kahneman D. (2017). *Myslennia shvydke y povilne* [Thinking, Fast and Slow]. Kyiv: Nash Format, 480 p. (in Ukrainian)
3. Kahneman D., Tversky A. (1979). Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. *Econometrica*. vol. 47(2). pp. 263–291. DOI: <https://doi.org/10.2307/1914185> (accessed February 17, 2025).
4. Thaler R. (2021). *Povedinkova ekonomika. Chomu liudy diut iratsionalno i yak otrymaty z tsoho vyhodu* [Behavioral Economics: Why People Act Irrationally and how to Benefit from it]. Kyiv: Nash Format, 464 p. (in Ukrainian)
5. Ariely D. (2018). *Peredbachuvana iratsionalnist* [Predictably Irrational]. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva, 296 p. (in Ukrainian)
6. Camerer C. (1998). Bounded Rationality in Individual Decision Making. *Experimental Economics*. vol. 1(2). pp. 163–183. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1009944326196> (accessed February 15, 2025).
7. Slovic P., Finucane M., Peters E., MacGregor D. G. (2007) The Affect Heuristic. *European Journal of Operational Research*. vol. 177(3). pp. 1333–1352. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2005.04.006>. (accessed February 16, 2025).
8. Vartanova O., Tsalko T. (2023) *Spozhyvcha povedinka: revitalizatsiia kontseptsii i stryzhnevi modeli* [Consumer Behavior: Revitalization of the Concept and Core Models]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, no. 50. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-36> (accessed March 1, 2025).
9. Ivashchenko M. (2023). Behavioral Approach to Decision-Making in the Financial Market. *Globalisation processes in the world economy: problems, trends, prospects*. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-378-1-6> (accessed March 1, 2025)
10. Valovyi vnutrishnii produkt za katehoriiami kintsevoho vykorystannia (2010–2023). *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy*. [Gross Domestic Product by Final Use Categories (2010–2023). State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/english/x.bmp>
11. Zminy tsin (taryfiv) na spozhyvchi tovary (posluhy). Indeks spozhyvchykh tsin. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy*. [Price (Tariff) Changes for Consumer Goods (Services). Consumer Price Index. State Statistics Service of Ukraine]. Available at: [https://stat.gov.ua/uk/explorer?urn=SSSU:DF_PRICE_CHANGE_CONSUMER_GOODS_SERVICE\(22.0.0\)&filter=INDEX_CONSUMPRICE.*.*.*](https://stat.gov.ua/uk/explorer?urn=SSSU:DF_PRICE_CHANGE_CONSUMER_GOODS_SERVICE(22.0.0)&filter=INDEX_CONSUMPRICE.*.*.*)
12. Kyivska Shkola Ekonomiky. Zvit pro priami zbytky infrastruktury vid ruinuvan vnaslidok viiskovoi ahresii Rosii proty Ukrainy stanom na pochatok 2024 roku [Kyiv School of Economics. Report on Direct Infrastructure Damages from Russia's Military Aggression Against Ukraine as of Early 2024]. Available at: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/04/01.01.24_Damages_Report.pdf (accessed March 1, 2025).

Стаття надійшла до редакції 05.03.2025

Стаття опублікована 15.04.2025